

Kozma Judit

A szociális munka professzionalizációja a jóléti államokban

A témáról

A modern értelemben vett szociális munka a jóléti állam terméke. A jóléti állam értékracionális premisszája, az állampolgárok elemi jólétéért viselt állami felelősség gondolata (Esping-Andersen 1991) teremtette meg azt az alapot, melyen a szociális munka ma ismert intézményrendszere kialakult, és a szociális munka modern értelemben vett hivatássá vált. Tanulmányom kiindulópontjaként Abram de Swaan gondolata szolgál, mely szerint a jóléti államokban a jóléti professziók az állam és állampolgár közötti viszony közvetítőivé váltak (Swaan 1988, 223). Célom, hogy ezt az összefüggést az egyik jóléti professzió, a szociális munka esetében bemutassam.

A téma jelentőségét az adja, hogy ebben az összefüggésben érthetők meg mindazok a kihívások, amelyekkel a szociális munkás szakma a polgári demokráciákban világszerte találkozik. Miközben a kihívások hasonlóak, az ezekre született válaszok kisebb-nagyobb mértékben különböznek, mert különböznek az egyes társadalmak és a megoldási lehetőségekről vallott elképzelések. De az általános összefüggés ugyanaz. Vannak társadalmi problémák, a közvélekedés szerint ezeket – a társadalmi integráció őrzőjének szerepében fellépő – államnak kell kezelnie. Ha az állam elfogadja a felelősségét a keletkezett zavar kezeléséért, akkor a tudományok segítségével próbálja azokat értelmezni, azaz problémákká formálni a zavarként felismert társadalmi jelenségeket, a problémadefiníciónak pedig része a kezelési lehetőségek meghatározása. A jóléti professziók ily módon eszközévé váltak a társadalmi problémák megoldását célzó állami intervencióknak. Ebből az összefüggésből érthető meg, hogy miért gyarapodott oly nagy mértékben a jóléti professziók képviselőinek a száma az elmúlt hetven évben, és miért fejlődtek ki oly bonyolult technikai és módszertani apparátusok, amelyekkel a „klienssé” vagy „pacienssé” vagy „tanulóvá” alakult állampolgárokat a szociális gondoskodás, az egészségügy és az oktatás „gondozza” vagy „kezeli” vagy „tanítja”.

A mai Magyarországon még mindig fiatal professziónak számít a szociális munka, és polgári demokrácia is csak alig több mint másfél évtizede vagyunk. A magyar társadalom nem ment át a jóléti államok sajátos fejlődési folyamatán, ami egyként átalakította ezen államok

társadalomszerkezetét, az állam szerepéről vallott elképzeléseket, a közvélekedést a társadalmi problémák kezelésének lehetőségeiről, a jóléti intézményrendszert, a professziók működési struktúráit. A rendszerváltás után viszont hazánkban is megjelentek mindazok a problémák, amelyek a szociális biztonság intézményrendszereivel kapcsolatban a nyugati polgári demokráciákban már jól ismertek. Azok a gondok tehát, amelyekkel ma Magyarországon a szociálpolitikusok és a szociális munkások nap mint nap találkoznak, nem újak, csak az újszülöttnék új minden vicc. A nyugati társadalmak szociális munkás szakmájában megjelent problémák és kezelésük elemzése ezért értelmezési keretet, elméleti háttérrel szolgáltat a mi saját szakmai problémáink elemzéséhez, és a siker lehetőségével kecsegtető megoldási lehetőségek megtalálásához.

Természetszerűen a nyugati polgári demokráciákban létrejött szociálismunka- irányzatok vizsgálatával a hazai szakma problémáira keresek megoldást. Nevezetesen az a kérdés foglalkoztat, hogy mit tehet a szociális munkás szakma egy alapvetően reziduális irányban fejlődő jóléti rezsim keretei között, hogy teljesítse hagyományos társadalmi misszióját. Valójában egy új hazai szakmapolitika kialakulásához szeretnék hozzájárulni. Az elmúlt években a szociális munka a hazai szociális ellátórendszer vezető professziójává vált. Ez lehetővé teszi, hogy önálló szakmapolitika kidolgozásával befolyásolja a saját működési területét érintő politikai döntéseket. Ehhez viszont koncepciók kellenek. Szeretném megmutatni, hogy koncepciók vannak szép számmal. Válogathatunk is, de saját kutatásaink alapján önálló elképzeléseket is kidolgozhatunk arra vonatkozóan, hogy milyen irányban kell fejleszteni a hazai jóléti ellátó rendszert, és ebben milyen szerepet kell betöltenie a hazai szociális szakmának. A jelen dolgozat is egy ilyesfajta kutatás: a különböző jóléti rezsimek kontextusában kialakult szociális munkás szakmának a társadalmi kihívásokra adott különböző válaszait, és a professzió ezzel összefüggő önértelmezési lehetőségeit mutatja be. Ugyanakkor – a vezető nyugati polgári demokráciákban létrejött szociális munkás szakmák fejlődési sajátosságainak vizsgálatával – iparkodom értelmezhetővé tenni mindazokat a hatásokat, amelyek az utóbbi másfél évtizedben a hazai szociális szakmát érték. E hatások részlegesek és esetlegesek voltak. Annak megfelelően jelentek meg, hogy a szakma egyes vezető képviselői éppen hol jártak tanulmányúton, és éppen mit láttak. Az így megjelenő modelltöredékeket összefüggéseikből kiszakítva eléggé nehéz értelmezni és hozadékaikat a hazai gyakorlatba átültetni, mert mindegyik valamely sajátos szociálpolitikai rezsim sajátos problémáira született választ jelent. A hazai szociális szakmában is megjelentek különböző irányzatok, melyek többé-kevésbé kapcsolódtak a szakma nemzetközi trendjeihez, de ezek sem váltak eléggé láthatóvá a szakmai műhelyek és publikációk hiánya miatt. Azt gondolom, hogy a hazai szociális munkának ki kell alakítania a saját helyét a hazai jóléti ellátó rendszerben, és ebben fel kell használnia mindazokat az

eredményeket, melyeket külföldi kollégáink kidolgoztak. De ehhez világosan kell látnunk az átvehető minták minél teljesebb készletét, és hogy – a tapasztalatok szerint – e készlet egyes elemeihez milyen előfeltevések kapcsolódnak, milyen eredményeket lehet velük elérni, és hol vannak e modellek korlátai.

Jelen tanulmány elemzései a szociális munka és a politika kapcsolatrendszeréről, a jóléti államok hatásrendszerének a szociális munkás szakma fejlődésére és a professziónak a jóléti rendszerre tett hatásáról szólnak. Tehát három jelenségegyüttesnek, a jóléti államnak, a professzionalizációnak és a szociális munkának a kérdéskörét érintik. Ez a három fogja alkotni azt a kategoriális keretet, melyben az elemzések során feltárt tényeket értelmezni fogom. Mielőtt továbblépni, először általános elméleti síkon igyekszem felvázolni a három kategória tartalmát. Mindháromról komoly viták folynak a szakemberek körében, kötetek ismertetik a különböző álláspontokat. A tanulmány kereteit szétfeszítené a hosszas elemzés. Így a következő meghatározások óhatatlanul vázlatosak lesznek, és valószínűleg az ellentmondásokat sem mindig sikerült e vázlatból kiküszöbölnöm. Így például a következő részben okvetlenül szükséges a jóléti államról a legfontosabb megállapításokat pár oldalon összegyűjtenem, hiszen ez alapozza meg a későbbi fejtegetéseket. Eközben viszont nyilvánvalóan egy sor olyan kérdést kell érintenem, melyek a szakértők körében is vitatottak, bonyolultak és nehezen átláthatók. A hiányosságokért, esetleges egyoldalúságokért elnézést kell kérnem.

Társadalmi háttér: a jóléti állam

A jóléti állam eszmei magját a szociális állampolgáriság alkotja. Ennek tartalmáról Th. Marshall a következőket írja: „[Az állampolgáriság szociális eleméhez] tartozik a gazdasági jólét és biztonság egy bizonyos fokához való jogtól kezdve a társadalmi örökségben való teljes részesedés és a társadalomban fennálló szabályok szerinti civilizált lényként való élet jogáig minden. Az ehhez legszorosabban kapcsolódó intézmények az oktatási rendszer és a szociális szolgáltatások” (Marshall 1991, 50). A nyugati fejlett országok a második világháború után ezen jogok megvalósulásaként hozták létre a szociális biztonságnak a népesség egészére kiterjedő intézményrendszerét, amit manapság a jóléti állam jellemzőjeként tartunk számon.

A jóléti államok kialakulását a második világháborút követően több tényező segítette elő, illetve alapozta meg, mindenneke előtt a háború utáni *gazdasági fellendülés*. A nagy gazdasági világválságként ismert hosszú és súlyos recessziót a világháború zárta le. A harmincas évek

végén minden nyugati kormány kísérletezett azzal, hogy a válság következményeit jóléti intézkedésekkel enyhítse, de ezek nem hoztak átütő eredményeket. A háborús gazdaság megszüntette a tömeges munkanélküliséget, sőt a hadigazdaság az addig még jórészt a munkaerőpiacon kívüli női népességet is a hadiipar munkavállalójává tette. A háború idején tapasztalt gazdasági élénkülést a háború utáni rekonstrukciós periódus fellendülése követte, elindítva egy olyan gazdasági fejlődési folyamatot, mely kisebb lassulási szakaszokkal egészen az 1970-es évek közepéig töretlenül folytatódott (Swaan 1988, 223–226.).

Ez a gazdasági változás ugyanakkor alapvetően átalakította a nyugati országok *társadalomszerkezetét*. Ennek lényege, hogy a társadalom tagjainak túlnyomó többsége bérből és fizetésből élő alkalmazottá vált. A gazdag társadalmakban a legjelentősebb népességcsoportot a középosztály képezte. Ez a változás jórészt megszüntette a korábbi dichotóm társadalomszerkezetet. A középosztály érdekelt volt abban, hogy a maga jólétét biztosítandó részt vegyen a jóléti rendszer felépítésében, ami biztonságot jelentett a gyermekek születésével, az öregséggel, a betegséggel, a balesettel, a halálesettel, a munkanélküliséggel, a fogyatékossággal kapcsolatos kockázatokkal szemben, amelyek – bár nem egyenlő mértékben – egyként fenyegették mindazokat, akik bér munkából éltek, legyen szó akár a társadalom középrétegeibe tartozókról (ők fizették a biztonság árának legnagyobb hányadát), akár a társadalom alsó szegmensébe tartozó, legkevésbé szerencsés állampolgárokról (ők nyertek a legtöbbet a kockázatok társadalmi újraelosztásából). Így a társadalom tagjainak döntő többsége érdekeltté vált a társadalmi biztonság univerzalisztikus intézményrendszerének felépítésében (Baldwin 1990). A „bérmunkás társadalom” alapvető vívmánya az volt, hogy a társadalmi integráció újfajta formáját alakította ki. Ugyanis olyan társadalmi pozíciók kontinuumát hozta létre, amelyek ha nem is egyenlőek, de összemérhetők, vagyis egymással összeegyeztethetők, és egymástól kölcsönösen függenek. Ez teremtett lehetőséget arra, hogy létrejöjjön az állampolgári közösség, az egymáshoz hasonló helyzetűek, és ezért hasonló jogokkal bírók egysége, és ez alapozta meg a kölcsönös védelmek azon rendszerét, mely már nem a hagyományos gyámsági viszonyokból és közvetlen közösségi hovatartozásból származott, hanem egyfajta absztrakt kollektívumba tagozta be az egyéneket. E kollektív védelmi rendszer képviselője az állam, mely a közjó letéteményeseként a szociális biztonság intézményrendszerében megtestesülő közösségi tőke „igazgatójává” vált (Castel 1998).

A jóléti államok kiépülésének *ideológiai megalapozását* jelentette a közvéleményben a századforduló óta egyre markánsabban megjelenő vélekedés, hogy az állam a társadalmi problémák megoldásának legfőbb ágense, és ezáltal a társadalmi integráció legfőbb őrzője. Ezt a meggyőződést az államnak a háború idején betöltött szerepe elmélyítette. A győztes

nagyhatalmak esetében a háborús siker alapját az osztátsadalmi összefogás és a hadsereg, valamint a lakosság szükségleteinek kielégítése érdekében megnövekedett állami bürokrácia biztosította. Az állami bürokráciák már az 1930-as évek végén, a nagy gazdasági világválság következményeinek felszámolására létrehozott kísérleti intézkedések következtében megnöttek. A háború alatt a hadban álló nyugati nagyhatalmak, és főleg az USA és Nagy-Britannia esetében ez a bürokrácia a háborús siker érdekében szövetségre tudott lépni a nagyipar és a nagy szakszervezetek képviselőivel. Ez a szövetség a háború után sem szűnt meg. A háborús tapasztalatok azt mutatták, hogy az állami bürokrácia képes a szabad piacot és a közvéleményt a társadalom érdekeinek megfelelően befolyásolni (Swaan 1988, 223–226; Briggs 1991, 226). Ez a tapasztalat azokat a politikai erőket is elhallgattatta, amelyek korábban hevesen tiltakoztak volna a piac bármilyen korlátozása ellen. Ehhez hozzájárult, hogy a gazdaság szereplői elfogadták a keynesi gazdaságtan elveit, mivel azokban (az állami intervenció következtében megnyíló új belső piacok létrejöttében) a gazdasági fejlődés zálogát látták. Ráadásul a jóléti kiadások nem okvetlenül a tőkéseknek terhelik, hiszen a jóléti állam költségvetésének legnagyobb része az adóbevételekből és az alkalmazottak társadalombiztosítási hozzájárulásából származik (Jordan, 1984 [1993]).

Az állam szerepével kapcsolatos meggyőződésnek része volt, hogy az állam a társadalmi problémákat *tudományosan megalapozott beavatkozásokkal* fogja megoldani. A tudomány mindenhatóságába vetett hitet – mely már a felvilágosodás eszmerendszerének térhódítása óta uralkodó gondolata volt az európai kultúrának – a háborús győzelem érdekében létrejött kimagasló tudományos eredmények (például az atombomba kifejlesztése) tovább növelték. Úgy tűnt, hogy a természet- és a társadalomtudományok között csak fejlettségbeli különbségek vannak. A társadalomtudományok fejlődésével a tudományos társadalomirányítás legalább akkora eredményeket tud elérni, mint a termelés a természettudományok eredményeinek segítségével. A professziók fejlődését tehát a tudománnyal kapcsolatos elvárások alapozták meg. A tudománnyal kapcsolatos elvárások pedig a modernitás világképében gyökereztek. Olyan világképben, mely Wallerstein megfogalmazásában „e világi, univerzális és optimista volt”, és azon a premisszán alapult, hogy „bár a társadalom rossz, de jobbá tehető, és mindenki számára jobb is lesz a jövőben” (Wallerstein 1996, 3). A jóléti államok felépítésében közrejátszó értéktételezésekről Ferge Zsuzsa a következőket írja: „A 'modern európai jóléti államra' vonatkozó konszenzus tartalma az a modern liberális hit volt, hogy a társadalom javítható, integráltsága erősíthető, az egyének társadalmi és fizikai életesélyei közötti távolságok csökkenthetők, s mindez megtehető a szabadságok súlyos sérelme nélkül. Másként, e felfogás a szabadság, egyenlőség és szolidaritás értékei közötti ellentmondásokat valamilyen mértékig

kezelhetőnek látta” (Ferge 2000, 74). A szociális munka professzionalizációját is ez – a jóléti államok kifejlődésében is központi szerepet játszó – világkép alapozta meg. Az a hit, hogy a társadalomnak egyre jobbnak, azaz nagyobb egyenlőséget, szabadságot és szolidaritást (testvériséget) biztosítónak kell lennie mindenki számára, és hogy ez a tudomány segítségével el is érhető.

A jóléti rendszerek kiépítését a korábbi „veszélyes osztályok” *fékkentartásának igénye* is indokolta (Tittmus 1991b). A munkásosztály helyzetét nemcsak az változtatta meg, hogy a háború idején az antifasiszta harcban oroszánrészt vállaltak, és ez erősítette a munkáspártokat, hanem a katonák is a munkásosztályból kerültek ki, és nem lehetett vitatni, hogy a háborús győzelem nekik köszönhető. A leszerelt katonák elhelyezkedése, a társadalomba való visszailleszkedése is komoly társadalmi problémát jelentett a háború utáni években (Swaan 1988, 224). Tartani kellett a radikalizálódásuktól, ami a háború előtt létrejött két szélsőséges diktatúra, a fasiszmus és a sztálinizmus példája alapján még a korábbiaknál is veszélyesebbnek tűnt (Hobsbawm 1998, 247).

A szociális szolgálatok – mivel láthatóan humanitárius alapelveket tükröztek – bizonyították a társadalmi rend jótékonyosságát, így legitimációs funkciót is el tudtak látni (Habermas 1994, 183-221; Jordan 1984 [1993/b]).

A jóléti szolgálatok, az állampolgárok jólétének növekedése biztosították a humán erőforrások jó minőségben való újratermelését, ami nemcsak a nagyvállalatoknak, hanem a hadseregnek is érdekében állt. Jellemző ezzel kapcsolatban, hogy a jóléti államokban nemcsak az állam épített ki széles körű szociális szolgáltatásokat a második világháború után, hanem a nagyvállalatok és a hadsereg is (Jordan 1984 [1993/b]; Tittmus 1991).

Nem elhanyagolhatók a *nemzetközi körülmények* sem. A fasiszmus felett aratott győzelem olyan teljesítmény volt, mely igazolta a szovjet rendszer életképességét. Ráadásul a második világháború után a szovjet érdekeltségi övezet szocialista világrendszerré alakult át, mely a Szovjetunió összeomlásáig újabb és újabb területekkel növekedett a világ gazdaság periferiáján elhelyezkedő országok csatlakozásával. A szovjet rendszer a legitimitását a társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetésének és az állandóan növekedő életszínvonalnak az ígéretével alapozta meg, és tény, hogy a sajátos modernizációs rezsim viszonyai között élő társadalmak valóban kimagasló eredményeket érték el a gazdasági növekedésben, bár ez nem csökkentette a fejlett nyugati és a kevésbé fejlett keleti régiók között a gazdasági fejlettség tekintetében meglévő különbségeket (Berend 1995).

Az emberi és állampolgári jogok kérdését a *fasizmus sokkjának feldolgozása* is középpontba állította. Ezt megalapozta az ENSZ megalakulása és Az emberi jogok nyilatkozatának kidolgozása. A „hogyan volt lehetséges?” kérdése sokáig foglalkoztatta a közvéleményt a háború után, ahogy azt a fasiszta rendszerek lélektanát feltérképező kutatások mutatják (lásd például Allport 1977; Aronson 1978, 45–218; Fromm 1993; Arendt 1999). Ezek lehetetlenné tették, hogy bárkit származása, bőre színe, társadalmi állása vagy fogyatékossága, neme, életkora, stb. alapján alacsonyabb rendűnek, tehát jogok nélkülinek tekintsenek.

Mindezen körülményeknek köszönhető, hogy a háború után a jóléti állam kiépítésének programja – az „alapvető biztonságot mindenkinek” jelszóval – széles társadalmi konszenzuson nyugodott. Bár a jóléti rendszer tartalmi elemei egyértelműen a szociáldemokrata pártok programjaiban jelentek meg, a jóléti rendszer kiépülését jelentő intézkedések tervezésében és kivitelezésében a jobboldali pártokból alakuló kormányok is részt vettek. Az amerikai Demokrata és Republikánus Párt, az európai szociáldemokrata és kereszténydemokrata pártok, gyakran szövetségben a konzervatív liberális pártokkal, nagyjából azonos időben hozták törvényeiket a társadalombiztosítás és a szociális ellátások, az egészségügyi ellátás és az oktatási rendszer kiterjesztéséről. E fejlődés végeredményéről Abram de Swaan a következőket írja: „Fejlődése során a jóléti állam olyan, az egész társadalmat átfogó, kötelező és közösségi szerveződések konglomerátumává vált, melyek célja a kockázatok és hiányhelyzetek külső hatásainak orvoslása és kontroll alatt tartása” (Swaan 1988, 218). E kollektivizálási folyamat fő ágense, megrendelője és finanszírozója az állam, az orvoslás és kontroll alatt tartás gyakorlati tevékenységeit pedig a jóléti terület professziói biztosítják.

A jóléti rendszer kialakulása, amely azután a jóléti állam kifejlődéséhez vezetett, Európában két szakaszban ment végbe. Az egyik nagyjából az 1940-es évek végétől az 1950-es évek elejéig tartott, a másik az 1960-as évek közepétől az 1970-es évek közepéig. Az USA fejlődése némiképpen más ritmust követett, hiszen ott a szociális szolgálatoknak a népesség nagy részét átfogó hálózata már a roosevelti New Deal-lel a 30-as években létrejött. A szociális jogok értelmezése viszont az Egyesült Államok politikájában szűkebb, mint az európai jóléti államokban, ami kihat a jóléti ellátások kiterjedésére és elérhetőségére a népesség különböző csoportjai számára.

A *jóléti szolgálatok* expanziójának első fázisa alapvetően érintette a nyugati társadalmakat. A népesség többsége részesévé vált az egészségügyi és jövedelemfenntartó közösségi szerveződéseknek. A jóléti terület növekedésével kialakult a jóléti szolgálatokhoz kötődő

szakemberek és adminisztrátorok azon csoportja, amelynek érdekében állt ezen szolgálatok kiterjesztése. Az állampolgárok jólétéért viselt állami felelősség kinyilatkoztatásával és e felelősségnek a gyakorlatba való átültetéséért felelős professziók kialakulásával olyan önmagát gerjesztő folyamat indult el, melynek során a társadalom működési zavarai valamely jóléti rendszer által kezelendő problémaként határozódtak meg, így minden felmerülő társadalmi zavar tovább növelte az állami beavatkozást és a professzionális körök működési területét (Swaan 1988, 223–226). Az Egyesült Államokban például a Roosevelt-kormány 1935-ös szociális törvénye a nagy gazdasági világválság következményeit igyekezett felszámolni a New Deal részeként. A törvény a társadalombiztosítás kiterjedt rendszerét hozta létre, állami fennhatóság alá vonta a segélyezést, a közegészségügy és a gyermekjóléti szolgáltatások jó részét, amelyek korábban jótékonyági szervezetek érdekeltségi területének számítottak. A szociális munkások számát ez a változás megduplázta (40000-ről 80000-re), és a szociális munkások túlnyomó hányada a törvény következményeként állami alkalmazásban állt. A Kennedy-kormány 1962-es szociális törvénye válasz volt az 1950-es évek polgárjogi mozgalmaira. Az e törvény személyes szociális szolgálatokkal foglalkozó paragrafusai az egyéni segítség elvét hangsúlyozva e szolgálatok fő kivitelezőjeként a szociális munkásokat jelölték meg. A Johnson-kormány háborút hirdetett a szegénység ellen. Szociális törvényeivel, melyeknek nyomán kialakult az Egyesült Államok ma ismert jóléti rendszerének szerkezete, kiterjesztette az egészségügyi ellátást mindazokra, akik nem tudtak fizetni az egészségügyi szolgáltatásokért (Medicare és Medicaid), fejlesztette az alsó- és középfokú oktatást, az 1964-es „gazdasági esélyekről” szóló törvénnyel (Economic Opportunity Act) pedig beépítette a jóléti rendszerbe a munkanélküliség felszámolásának „kemény”, a munkaerő-piaci egyenlőtlenségeket aktív eszközökkel felszámolni igyekvő programjait. Ezek nemcsak a polgárjogi mozgalmakra született választ jelentettek (együtt az 1964-es és 1965-ös polgárjogi törvényekkel, amelyek törvénybe iktatták a hátrányos megkülönböztetés tilalmát), hanem ugyanakkor igyekeztek bővíteni a kormánypolitika társadalmi bázisát a vietnami háború eskalációja előtt. A szegénység felszámolására született törvények ugyan nem tudták teljesen felszámolni a szegénységet, mégis sikeresnek bizonyultak. A New Deal idején a Egyesült Államok népességének 1/3-a volt szegény, az 1960-as években ez az arány 22% körül mozgott, a Demokrata Párt szegénységcsökkentő programjainak és nem utolsósorban a gazdasági növekedésnek köszönhetően pedig 1973-ra 11 %-ra csökkent. A csökkenés ezt követően megállt, illetve a nyolcvanas években a Reagan-adminisztráció intézkedései és a gazdasági recesszió következtében az említett arány 13, majd 1992-re 14,5%-ra növekedett. (Hopps-Collins 1996, 2269). A szociális kiadások eközben folyamatosan növekedtek, míg 1975-re elérték a nemzeti jövedelem 19%-át. Ez az arány

lényegében azóta nem változott, bár belső szerkezete némiképp módosult (Bixby 1996). A szociális munkások száma viszont időközben a tízszeresére, négyszázezerre nőtt. A szociális munkások oktatásához az egymást követő kormányok szinte mindegyike külön forrásokat biztosított, aminek következtében a szociálismunkás-képzések száma is gyorsan nőtt. Míg az első világháború végén 17 felsőoktatási szociálismunkás-képzés működött az Egyesült Államokban, addig 1993-ban 472, amelyekben három szinten (BSW, MSW, Ph.D.) több mint 85 000 hallgató tanult (Frumkin - Loyd 1996).

Ahogy a fenti példa is bizonyítja, minden felmerülő társadalmi probléma tovább növelte a jóléti szolgáltatások körét, és ezzel a jóléti professziók, ezen belül a szociális munka működési területét. A közvélemény is egyre inkább a különböző jóléti professziók fogalomkészletével értelmezte a társadalmi problémákat, ami egyfajta szociális tudatosságot alakított ki. Ennek következtében a jóléti ellátások az állampolgárok számára olyan „stratégiai környezetté” váltak, amelyekkel számoltak életvitelük kialakítása során (Swaan 1988, 244–245). Ez a folyamat viszont megváltoztatta a jóléti professziók természetét és struktúráját. A jóléti professziók többé már nem pusztán az állampolgárok jólétét segítő szaktudást bocsátották a köz rendelkezésére, hanem az állam és az állampolgárok viszonyának közvetítőjévé váltak. Ezzel „a közvetlen kliens-szakember kapcsolat két kontextusba ágyazódik be: a professzióval való kapcsolatba és az állammal való kapcsolatba” (Swaan 1988, 232). Ez a megállapítás még azokra a jóléti rezsimekre is érvényes, amelyekben a szociális szolgálatok többsége a magánszektorban szerveződik meg (ilyenek például Németország, Belgium, Luxemburg, a jóléti rendszer kezdetlegessége miatt csak részben Spanyolország és Portugália – Munday 1996), ugyanis a független szociális szolgáltató szervezetek finanszírozási forrásainak nagy része ezen országok esetében is az államtól származik. A magánszektor szociális szolgáltatásainak vásárlója egyre növekvő mértékben az állam, ami növeli az állami befolyást a magánszférában (Gibelman 1996, 1999). Másrészt a magán szolgáltatók gyakran ellátnak törvények által behatárolt kötelező tevékenységeket is, amilyen például a bűnelkövetők pártfogó felügyeletéhez vagy a gyermekvédelemhez kapcsolódó szolgáltatások egy része (Lorenz 1994, 15-16).

A jóléti államok fejlődésének első szakaszáról szóló vázlat összefoglalásául ismét Gösta Esping-Andersent idézem: „A fejlett jóléti állam, mely a háború utáni fellendülés «aranykora» védjegyeinek egyike volt, nem egyszerűen a létező szociálpolitikák magasabb szintre emelése volt a fejlett ipari államokban. A legszélesebb értelemben törekvést jelentett a gazdasági, morális és politikai rekonstrukció végrehajtására. Gazdaságilag továbblépett a tiszta piaci kapcsolatok ortodoxiájától, és megkövetelte a jövedelmi és foglalkoztatási

biztonság kiterjesztését mint állampolgári jogot. Morálisan igyekezett megőrizni a társadalmi igazságosság, a szolidaritás és az univerzalizmus értékeit. Politikai szempontból a jóléti állam részét képezte a nemzetépítésnek, a liberális demokrácia megerősítésének a fasizmus és a bolsevizmus pusztításával szemben. Sok ország deklarálta magát jóléti államnak, nem annyira azért, hogy címkét adjanak saját szociálpolitikájuknak, mint inkább azért, hogy elősegítsék országaik társadalmi integrációját” (Esping-Andersen 1994, 39).

A jóléti államok fejlődése az 1970-es évek közepén megállt, Swaan kifejezésével élve „az expanzív folyamat a 70-es évek közepén érte el a csúcspontját és ezzel saját határait” (Swaan 1988, 223). A nyugati társadalmak a második világháború utáni húsz évben egységesen hozták létre a jóléti állam tartalmát jelentő kiterjedt szociális intézményrendszerüket. Ettől az időtől viszont a gazdasági válság, a társadalmi átalakulás és a megélénkülő jobboldali ideológia megkérdőjelezte az állami beavatkozás és a szociális kiadások növekedésének politikáját, ami markánsan eltérő megoldási módokat és ezzel a jóléti rezsimok alapvetően eltérő típusait hozta létre.

A jóléti állam válságáról vagy átalakulásáról (ez is vita tárgya a szociálpolitika elméletalkotói között, lásd: Ferge 2000, 71–73; Myles 1996; Mishra 1996; Le Grand 1996; Pierson 1996) szóló érvrendszerek a következő jelenségekre hivatkoznak:

A jóléti állammal kapcsolatos kétségeket elsődlegesen a *gazdasági recesszió*, a kapitalizmus strukturális válsága alapozta meg, ami kiélezte a nemzetközi gazdasági versenyt, és felerősítette a jóléti államok gazdasági versenyképességével kapcsolatos kétségeket (Berend 1995). A fő problémát a politikai közdiskurzusban a fenntartási költségek jelentették. A jóléti állam sokba került, ami egyik oka volt a „fiskális krízisnek” (Swaan 1988, 228). A gazdasági recesszió hatása alól egyetlen nyugati demokrácia sem tudta magát kivonni, bár a válság hatásai nem egyszerre érték az összes országot, és a politikai rezsimok egy része – elsősorban a skandináv államok, és kisebb részben a kontinentális Nyugat- és Dél-Európa országai – igyekeztek a gazdasági válság társadalmi hatásait kivédeni, ami időlegesen sikerült is. Az 1990-es évekre viszont nyilvánvalóvá vált, hogy a globalizálódó világ gazdaságai nem tudják magukat tartósan kivonni a nemzetközi gazdasági rendszer változásainak hatása alól, bár ezeket a hatásokat messzemenően képesek formálni nemzeti intézményeik segítségével (Esping-Andersen 1994).

Megváltozott a fejlett nyugati polgári demokráciák társadalomszerkezete. A jóléti állam társadalmi alapját a „kisemberek” nagyszámú társadalmi csoportja jelentette. Számukra volt vonzó az univerzális, de alacsony szintű juttatás kivívása minden társadalmi kockázat bekövetkezése esetében. Számukra jöttek létre a szociális biztonság a piac hatásaitól függetlenített (dekommodifikált) intézményei. Az 1970-es évekre azonban a nyugati polgári demokráciák már nem voltak a „kisemberek társadalmi”. A legnépesebb társadalmi csoportot az alkalmazotti középosztály jelentette, mely már egyáltalában nem elégedett meg az univerzális, egyenlő és alacsony szintű juttatásokkal. Az erősen rétegzett társadalomban erodálódott az érdekezonság a középosztály és a társadalom legkevésbé szerencsés rétegei között, amelynek alapján a jóléti állam intézményei felépültek. A jóléti szerveződések sorsa azon múlt, hogy mennyire sikerült ezt az érdekezonságot fenntartani, és hogy volt-e politikai eltökéltség ennek fenntartására. Annak megfelelően, hogy mennyire sikerült az érdekezonságot újraépíteni, a középosztály magasabb igényeinek kielégítésére többféle megoldás született, és ez határozta meg a jóléti rezsimek fejlődési irányát az 1970-es évektől. Amennyiben az érdekezonságot nem sikerült fenntartani, a középosztály növekvő mértékben kivonult a szociális biztonság kollektív szerveződéseiből, és inkább a piaci intézmények segítségével próbálta kezelni a jólétét érintő kockázatokat. Így a kollektív intézmények – miközben egyre nagyobb nyomás nehezedett rájuk a gazdaság átstrukturálódásának áldozatai részéről – egyre inkább megfosztódtak forrásaiktól, és egyre inkább felöltötték a korábbi szegénygondozó intézmények jellegzetességeit, azaz egyre szelektívebbek, egyre stigmatizálóbba lettek, és egyre inkább elsősorban a szegények ellenőrzésének eszközévé váltak ahelyett, hogy a társadalmi integráció megerősítésének eszközei lettek volna. Ennek a fejlődésmenetnek a tipikus példái az angolszász országok, amelyekben a középosztály igényeinek kielégítése a piacon, magasabb színvonalú szolgáltatások megvásárlásának elősegítésével történt. Az állam ezt adókedvezményekkel segítette („fiskális jólét”, lásd: Tittmus 1991a). Ez az állami jóléti rendszer *reziduális* fejlődési irányát hozta magával. Az angolszász országok ezzel feladták az egyenlőség eszményét, ami – párosulva az 1970-es évek közepétől bekövetkező gazdasági recesszió következményeivel, a társadalmi egyenlőtlenségek nagymérvű növekedésével – hozzájárult a társadalmak kettészakadásához. A nyolcvanas évek jobboldali – Margaret Thatcher és Ronald Reagan nevével fémjelzett – politikája a mintapéldája ennek a fejlődési iránynak. A másik típust a *korporatista* rendszerek jelentették, ebbe a típusba tartozik a kontinentális Európa országainak többsége, a legtisztább példája Németország. Ezekben sosem volt olyan nagy hagyománya az individualizmusnak, mint az angolszász országokban, és ezért az állami jóléti rendszer egységes maradt: egy rendszerben elégíti ki minden állampolgár jóléti igényeit, de a rendszeren belül markáns különbségek vannak az egyes rétegek

kívánalmainak és lehetőségeinek megfelelően. Így ezek a rendszerek a kezdet kezdetétől közreműködtek a társadalmi egyenlőtlenségek fenntartásában. E jóléti rezsimek másik jellegzetessége a szubszidiaritás elve, mely szerint az állam csak azon szükségleteket elégíti ki közvetlenül szolgáltatás megszervezésével, melyeknek kielégítésére más szervezet vagy csoport nem vállalkozik. Emiatt van igen nagy jelentősége ezekben a szociális gondoskodási rendszerekben a különböző nem állami nagy jóléti szolgáltató szervezeteknek, főleg az egyházaknak. A harmadik típust a *szociáldemokrata* jóléti rezsim jelenti, melynek a skandináv országok a példái. Ezek megtartották az egyenlőségeszmény és az univerzalizmus iránti szociáldemokrata elkötelezettséget, és bár lehetővé tesznek az egységes állami ellátórendszeren belül különböző juttatásokat a magasabb igényeknek és befizetéseknek megfelelően, de minden állampolgár számára igyekeznek a legmagasabb szintű szolgáltatásokat nyújtani. Így „felfelé egyenlősítenek”. E rendszereknek alapvető jellemzője az aktív munkaerő-piaci politika, mely mellett a jövedelem-fenntartó szolgálatoknak (nevezetesen a segélyezésnek) csak marginális szerepet szánnak (Esping-Andersen 1991).

A nyugati társadalmak legfőbb problémája az 1970-es évek közepe óta a nagyarányú – és már ciklikusnak nem nevezhető – *munkanélküliség*. A jobboldali szociálpolitikusok ebből azt a következtetést vonták le, hogy mindenképpen választani kell a foglalkoztatottság növekedése és a nagyvonalú egyenlősítő szociális ellátások között. A magas jóléti hozzájárulások és adók, a magas és mozdíthatatlan bérek, továbbá a munkaviszonyhoz kötődő kiterjedt jogok rendkívül költségessé tették a munkaerő számának növelését, és csökkentették a munkaerőpiac rugalmasságát. Ezt a problémát a különböző jóléti rezsimek eltérő módon igyekeztek kezelni. Az egyik stratégia – a neoliberális út – a munkaerőpiac deregulálásával nagy mennyiségű munkahelyet teremtett (lásd később az 1980-as évek észak-amerikai „munkahelycsodáját”), viszont ez a lépés az alacsony bérű munkák szaporodását, és ezzel a dolgozó szegények számának drámai növekedését eredményezte. Ezt a módot sokan bírálták a piaci mechanizmusokra való támaszkodás magas „társadalmi költségei”, a növekedés nyertesei és vesztesei között tátongó szakadék mélyítése miatt. Ebből a kritikából nőtt ki a probléma kezelésének másik módja, mely a segélyezés helyett a „társadalmi beruházás” stratégiájának nevében a képzés, átképzés, élethosszig tanulás támogatását összekötötte az aktív munkaerő-piaci beavatkozással. Ez a stratégia vezérlő témája volt az 1990-es években a Clinton-kormánynak éppúgy, mint az Európai Közösség – főképp új baloldali – kormányainak. Ennek a stratégiának a legteljesebb megvalósulását a skandináv jóléti rendszerben látjuk. A korporatista rendszerek inkább a munkaerőpiac „kínálati oldalán” avatkoztak be, amennyiben különböző módszerekkel kivonták a feleslegessé vált munkaerőt a piacról. Ilyen módszerek a korai nyugdíjazás az idősebb

munkásoknak, a nőknek a háztartásba való visszakényszerítése, a fiatal munkanélkülieknek az iskolapadokban tartása. Ez a megoldás – miközben a statisztikákból eltüntette a munkanélkülieket – mélyítette a társadalmi szakadékot a kereső tevékenységet végző „teljes polgárok” és a munkaerőpiacon kívüli marginalizált csoportok, a „politikai némák” között. Az államok, melyeknek legitimitását korábban a társadalmi integráció őrzésében betöltött szerepük biztosította, már elfogadhatónak tartották a dezintegráció kialakult szintjét (Esping-Andersen 1994; Offe 1991; Jordan – Jordan 2000).

A gazdasági válság következményei megrendítették az állam teljesítőképességébe vetett bizalmat. A bizalomvesztés már az 1968 körüli baloldali kritikákban megjelent, de kifejlett formáját az új jobboldal ideológiájában nyerte el, mely a minimális állam követelését a közösségi szerveződések határait (Glennster 1991) mutató jelenségek elemzésére alapozta. Ez az elemzés az állami beavatkozást hatástalannak, pazarlónak és az állampolgárok szabadságát súlyosan veszélyeztetőnek mutatta be. Bizonyítékként az a kétségtelen tény szolgált, hogy a szegénység és a társadalmi egyenlőtlenség növekedése az Amerikai Egyesült Államokban az 1960-as években a jóléti kiadások gyors növekedése ellenére és mellett ment végbe. Ez világosan mutatta a jobboldali érvelés szerint, hogy a segélyezés és a személyes szociális szolgálatok expanziója nem oldja meg a szegénység problémáját. Sőt, hozzájárul a „jóléti függőség” kialakulásához. Az amerikai jobboldalnak a jóléti állam szociális szolgálatait ért kritikájának vezérszólama az összes társadalmi probléma – a nagyarányú munkaképtelenség és munkanélküliség, az állami költségvetés hiánya, a túlnövekedett állami bürokrácia, a gyenge oktatási eredmények, a házasságon kívüli szülések magas száma, a bűnözés és kábítószer-fogyasztás terjedése, a nagyfokú elidegenedés, az időkénti lázadások és a képzett dolgozók elvándorlása – okaként a hibás politikát jelölte meg, mely a nagyvonalú és elnéző szociálpolitikai ellátásokkal hozzájárult a jóléti függőség – vagy inkább ebben az összefüggésben „élősködés” – terjedéséhez (Segelman – Marsland 1991). A jóléti állam működését nemcsak jobbról, hanem balról is súlyos kritikák érték. A baloldali elemzők a szociális szolgáltatásokat az elnyomottak ellenőrzésére és manipulációjára szolgáló eszközként mutatták be (lásd például: Piven-Cloward 1971; Bailey – Brake 1975), tagadták, hogy a szolgáltatásokat működtető szakszervezetek valamiféle közjót képviselnének, ehelyett a saját hatalmuk növelésében érdekeltek (lásd például: Cloward – Piven 1991), és működésükkel hozzájárulnak a biztonsági intézmények felhasználóinak hatalomtól való megfosztásához, dependenciájához (például: Illich 1977), feltárták a szociális szolgálatoknak a hatalmi struktúra fenntartásában és a társadalmi kirekesztés folyamataiban betöltött szerepét (Bailey – Brake 1975), a szegénységet a kapitalista rend integráns részeként mutatták be (lásd például: Gans 1992),

és így tovább. A baloldali kritikai hevülete az 1980-as években – amikor a jobboldali politika átfogó támadást intézett a jóléti állam biztonsági rendszere ellen – megfordult, ettől az időtől a jobboldali támadással szemben a jóléti államot, és ezzel az állampolgárok szociális jogait igyekeztek védeni (Langan 1998; Bombyk 1996).

Az 1970-es években hatalomra került jobboldali kormányok politikáját megalapozó új jobboldali ideológiáról ismét Ferge Zsuzsát idézem: „Végeredményben arról van szó, hogy a 'posztmodern' közfilozófia a közjó fogalmától idegenkedik, illetve a közfelelősségtől igyekszik visszavonulni. Az egyént úgy teszi felelőssé saját sorsáért, hogy a felelősségvállalás feltételeinek meglététől eltekint. A folyamat röviden a *'társadalmi' individualizálásaként jellemezhető.*” (Kiemelés az eredetiben, Ferge 2000, 75.) Ezen előfeltevések alapján az új jobboldali politika szűkítette a legszegényebb állampolgárok számára rendelkezésre álló ellátásokat, ugyanakkor változatos intézkedésekkel igyekezett elérni, hogy az állampolgárok szociális szükségleteiket mindenek előtt a piacon elégítsék ki. A „jóléti pluralizmus” gondolata, azaz a magánszolgáltatásoknak az állami feladatok ellátásában betöltött szerepének növelése valamennyi jóléti rezsimben tért nyert az 1990-es években. Az állami beavatkozás csökkentésében azonban a két angolszász ország, az USA és a Brit Királyság járt az élen. A korporatista rezsimekben már korábban is kitüntetett szerepe volt a magánszolgáltatásoknak, ezek szerepének növeléséről nem volt tehát értelme beszélni, de a piaci viszonyok egyes elemeinek beépítéséről – mint amilyen a szolgáltatások versenyeztetése és az állami kötelezettségek alapján nyújtott szolgáltatásoknak a nem állami szolgáltatókkal való „kiszereződése” – viszont igen. A skandináv jóléti rendszerekben is megjelentek a magánszolgáltatók, de a kiterjedt állami felelősségvállalás miatt az állami intézmények megtartották vezető és szabályozó szerepüket. (Bourdieu 1998; Johnson 1996; Esping-Andersen 1994; Socialstyrelsen 1999, Nyilas 1996; Cseri 2000; Sinfield 1999.)

A jóléti állam válsága nem hagyta érintetlenül a baloldalt sem. A változások már eleve kódoltak voltak abban a jelenségben, melyet Wallerstein (1996) nyomán a „forradalom bürokratizálódásának” nevezhetünk. A baloldali pártok hatalomra kerültek vagy kommunista pártokként, ahogy az a szovjet tömb országaiban történt, vagy szociáldemokráciákként a nyugati országokban, vagy nemzeti felszabadító mozgalmakként a harmadik világ országaiban, vagy populista mozgalmakként Dél-Amerikában. Az eredmény viszont – mint az az 1968-as világforradalom idejére kiderült – cseppet sem volt kielégítő. A boldogtalanság társadalmi gyökereit nem sikerült kiirtani. Nyilvánvalóan ez az illúzióvesztés hozzájárult ahhoz, hogy az 1980-as években az új jobboldalnak az állam intervenciós terét szűkítő politikája, mely a többség számára a kontroll csökkenését és a nagyobb választási lehetőséget kínálta, széles támogatást élvezett a nyugati tőkés országok jórésében. Az új

baloldalnak az 1990-es években történt hatalomra kerülése sem a múlt visszakívánásából fakadt. Tony Blair, aki az új baloldali politika mai vezéregyénisége, nem ígért, és nem is hajtott végre „visszaállamosítást”. Mai elemzői szerint az új baloldal politikája, a „harmadik út” (lásd: Giddens 1998) jobban hasonlít az új jobboldaléra, mint a régi baloldaléra. (Jordan-Jordan 2000; Lorenz 2001) Ahogy a jóléti államok „aranykorában” a jobboldali politika is jobban különbözött a régi jobboldaltól, mint a baloldaltól. Ezt nyilvánvalóan inkább meghatározzák a külső és belső kényszerek, valamint a közgondolkodás, semmint az ideológiai megfontolások. Blair politikájához csatlakozott Gerhard Schröder német szociáldemokrata kancellár is. Az „új közép” (Neue Mitte) politikája valójában a blairi elvek német verziójának tekinthető. (Schwarz 1999) A demokrata Bill Clinton is tovább folytatta a szegényeknek szóló szociális szolgáltatások szűkítésének Ronald Reagan idejében elkezdett politikáját, és a társadalombiztosítás privatizálásáról szóló terveinek továbbvitelében csak a Lewinski-botrány akadályozta meg, hogy azután hatalomra kerülése után a konzervatív George Bush újra napirendre tűzze a kérdést (Tanner 2001).

Az állam teljesítőképességébe vetett bizalom eltűnésével együtt megrendült a tudomány mindenhatóságába vetett hit is. Mind az állam társadalomjobbító szerepébe vetett hit, mind az e jobbításban a tudománynak tulajdonított szerep sajátossága volt a modernitás korszakának. A második világháború után végbement gazdasági, társadalmi és ideológiai változások oly nagy mértékűnek tűnnek, hogy a társadalomtudósok egy része egyenesen korszakváltásról, a modernitásból a posztmodern vagy késő modern korba való átmenetről beszél (lásd: Habermas – Lyotard – Rorty 1993; Taylor-Gooby 1995a; Giddens 1991). A *modernitás* fogalmához a kérdéssel foglalkozók a következő jellemzőket kapcsolják:

1. a gazdasági rendszer szintjén a munkamegosztás kifejlődését, a racionális cserét, a tudományos módszereknek a termelés fejlesztésében és a szervezésben való alkalmazását;
2. a politika szintjén a nemzetállamot, a beavatkozó bürokratikus államapparátust, a többpárti demokrácián keresztül kifejeződő érdekluralizmus kialakulását;
3. társadalmi szinten a haladást, a racionalitást, a tudományosságot, a piacositást és az individualizmus értékeinek tiszteletét;
4. ideológiai szinten az élet minden területén irányító törvényszerűségek – a jelenségek mögött rejlő lényegiség – keresését és megtalálását, a „nagy narratívákat”, melyek a tudomány fejlődését az emberi nem emancipációjának zálogaként mutatják be.

Ezzel szemben a *posztmodern* világ értelmezésében a hangsúlyt a modernizmus egyes alkotóelemei közötti ellentmondásokra, a racionalitás és piacositás nem szándékolt (irracionális) következményeire, a nemzetállamok szerepének a globalizációból eredő csökkenésére és ezzel a plurális demokrácia nemzeti intézményeinek az egyes társadalmakat érintő folyamatok ellenőrzésében játszott szerepének visszaszorulására (Martin – Schumann 1998), a tudományos elméletek igazságainak korlátozott érvényességére és relativizmusára, a haladás fogalmának a globális problémák általi megkérdőjeleződésére tették. Mindehhez társul a mindennapok szintjén a társadalmi változás felgyorsuló üteme; a különbözőség, a pluralitás növekvő jelentősége és ezzel új politikai mozgalmak valamint stratégiák megjelenése (az ökológiai mozgalom és a kisebbségi csoportoknak a 'másság' köré szerveződő emancipációs mozgalmak); a relativitás mindent átható érzékelése, amely utat nyit az egyéni választásnak és szabadságnak (alternatív életstílusok, életutak, identitások); továbbá a realitás társadalmilag konstruált természetének növekvő mértékű tudatosodása (Parton – O'Byrne 2000).

A modernitás világképébe és az állam lehetőségeibe vetett hit megingásával a társadalomjobbítás legfőbb eszközének kikiáltott tudomány és az ezen alapuló professziók presztízse is sokat veszített régi fényéből. (Lásd a kérdésről bővebben: Wallerstein 1996.) A professziók nehéz helyzetbe kerültek. Egy olyan projekt (a modernitás) eszközei voltak, melynek megvalósítása lehetetlennek bizonyult (Habermas [1994, 286] megkérdőjelezi, hogy egyáltalán megvalósítható volt-e – legalábbis olyan módon, ahogy ezt a második világháború utáni „aranykor” teoretikusai és politikusai elképzelték.; Wallerstein [1996] pedig illúziónak minősíti a szenvedés és boldogtalanság társadalmi okainak felszámolására tett nagyszabású kísérletet megalapozó feltételezéseket), ugyanakkor ebből a projektből nyerték legitimitásukat. A tudomány fejlődése során nemcsak a társadalomtudományok, hanem a természettudományok esetében is beleütközött a racionalitás korlátaiba. A racionalitás korlátainak nyilvánvalóvá válása a professziók számára a felvilágosodás eszmekörében gyökerező „technikai-szakértői” professzionális modell elévülését jelentette (Schön 1991; 1992).

A posztmodern gondolat ideológiai funkciót is ellát, amennyiben a diverzifikáció és a választási szabadság hangsúlyozásával elfedi a neoliberális gazdaságpolitika társadalmi következményeit, a társadalom peremre szorult csoportjainak magukra maradottságát (Taylor-Gooby 1995a).

A „veszélyes osztályok” problémája a jóléti államok második világháború utáni történetében fokozatosan eltűnt. Ennek az eltűnési folyamatnak a végére a szovjet tömb 1989-re bekövetkező szétesése, a hidegháború befejeződése tett pontot. A hetvenes évek közepétől kialakuló és elhúzódó foglalkoztatási válság – a konzervatívok és liberálisok félelmei, illetve a baloldaliak reményei ellenére – nem vezetett politikai válsághoz, sehol sem vált komoly problémává a fennálló politikai és gazdasági rendszer működőképessége és stabilitása szempontjából. A munkanélküliség, bár sokakat érintett, nem vált kollektív üggyé. Sőt a jobboldali kormányok cinikus és antiszolidáris intézkedéseik mellett sikeresen szorították vissza a szakszervezeteket, melyeknek a foglalkoztatottsági helyzet javításáról szóló követeléseit rendre süket fülekre találták (Offe 1991). A hatalomra került új baloldal sem bővítette a szakszervezetek jogosítványait, és bizalmatlan mindazokkal a közösségi kezdeményezésekkel, melyek a szociális jogok erősítését célozzák (Jordan – Jordan 2000). A társadalmi problémák individualizálásával a szociális szolgálatok is hozzájárulnak – akaratukon kívül – ahhoz, hogy a „befogadás” politikája a munkanélküliek jórértékében inkább a „kirekesztettség igazgatását” jelenti, semmint a társadalmi integráció erősítését (Lorenz 2001).

A szovjet tömb szétesése megváltoztatta a nemzetközi viszonyokat is. A Nyugat és Kelet szembenállásának eltűnésével egy jórészt egypólusú világrend látszik kialakulni, bár a „fejlett Észak és a fejletlen Dél” közötti ellentét vagy a „centrum és periféria” közötti szakadék jelent kettéosztottságot, de ez teljesen másféle, mint a két nagyhatalmi tömb korábbi szembenállása. A nemzetközi viszonyok másik jellegzetessége a globalizáció, ami a nemzetállamok szerepének csökkenését, a kulturális pluralizmus jelentőségének növekedését, a nemzetállamok nagy gazdasági tömbökbe való integrációját, a nemzetközi tőke ellenőrizetlen térnyerését, az információs forradalmat és a globális fellépést szükségessé tevő globális problémák (környezetszennyezés, ökológiai katasztrófák, helyi háborúk, terrorizmus, stb.) tudatosulását jelenti (Martin – Schumann 1998).

Mindezek a folyamatok alapvetően meghatározták a professziók és közöttük a szociális munka fejlődését az elmúlt hetven évben. A jóléti állam „aranykora” jelentette azt a hátteret, melyben a szociális munka ma ismert intézményrendszere kialakult, és a szociális munka modern értelemben vett professzióvá vált. A jóléti állam válsága vagy átalakulása jelenti viszont a szociális munka jelenlegi fejlődési krízisének vagy átalakulásának hátterét. Ennek a krízisnek vagy átalakulásnak a kimenetele egyelőre nem világos (ahogy semmilyen krízisé

vagy átalakulása sem szorított a lefolyás közben világos lenni). Meglátásom szerint (mellyel

nem állok egyedül, ld. Hopps – Morris 2000; Meinert – Pardeck – Kreuger 2000; Jordan – Jordan 2000) viszont a szociális szakma további fejlődése szempontjából mind Nyugaton, mind pedig Keleten – ahol a szociális munkás szakma még gyermekkorát éli – alapvető jelentőségű a szociális munka és a jóléti állam, illetve a szociális munka és a szociálpolitika közötti szoros összefüggés, valamint ezen összefüggés lehetséges típusainak a felmutatása.

A professzionalizáció

A professziók valamely társadalmi alrendszerhez tartoznak, és ezzel összefüggésben van valamilyen *társadalmi missziójuk* (funkciónak nevezem a továbbiakban), melyet általában egy *központi érték* – széles körben elismert „közjó” – vezérel, azaz ez alakítja ki céltételezéseiket, és ez alapozza meg legitimitásukat. A jóléti alrendszer esetében ez a központi érték a jólét, az egyes jóléti professziók ezen belül az emberi jólét különböző aspektusaihoz, illetve az ezekkel kapcsolatos kockázatok kezeléséhez kapcsolódnak. Így az

oktatás a széles értelemben vett társadalmi kompetenciához és kompetenciahiányhoz, az orvoslás az egészséghez és betegséghez (biopszichológiai jólét), a rendészet a közbiztonsághoz és a bűnözéshez, a szociális munka a társadalmi integrációhoz és a kirekesztéshez kapcsolódik. Ennek a társadalom által elismert közjónak az alapján létrejön egy terület, amelyet a közvélekedés a professzióhoz tartozónak tekint, és amelyen a professzió képviselői szolgáltatásokat nyújtanak. Ezt a területet, amelyet a későbbiekben *kompetenciaterületnek* fogok nevezni, *társadalmi szankciók* határozzák meg, melyek támogatják, legitimálják és kialakítják az adott területen megjelenő szükségletek kielégítésére hivatott szolgáltatások hivatalos szervezeti struktúráit. A szociális munka esetében a professzionális gyakorlat egyrészt önálló intézményekben (ilyenek a jövedelem-fenntartó, a gyermek- és családvédelmi, idős- és fogyatékos-gondozási, hajléktalan- és menekült-ellátási szolgálatok) jelenik meg, másrészt más jóléti alrendszerekhez kapcsolódva az adott alrendszer területén megjelenő kockázatoknak az integráció szempontjából releváns összefüggéseit kezeli. Például a mentális betegségek hozzájárulnak az egyének és azok családjainak izolációjához, társadalmi státuszvesztéséhez, stigmatizáltsághoz, tehát kirekesztődéséhez, és ennek a problémának a megoldásában, illetve enyhítésében igyekeznek a szociális munkások a pszichiátriai intézmények keretein belül az érintetteket – a személy és környezete közötti kölcsönhatás kontextusában – segíteni (Buda 1994; Makara 1994).

Hogy társadalmi missziójukat teljesítsék, a hivatások sajátos, a professziókra általában jellemző struktúrákat alakítanak ki. Ezek egyrészt a társadalmi misszióból fakadó feladatok ellátásához szükséges tudás termelését és nyilvánosságra hozását szolgálják, másrészt a misszióból fakadó feladatok ellátásához nélkülözhetetlennek ítélt gyakorlati kompetencia elsajátítását és ellenőrzését teszik lehetővé (iskolák és licenszálás), harmadrészt a szakmai testületiség kereteit és a szakmának a saját működési területe feletti kontrollját hivatottak kiterjeszteni, illetve fenntartani.

Abram de Swaan megállapításából kiindulva, mely szerint a modern professziók esetében a közvetlen kliens-szakember kapcsolat két kontextusba ágyazódik be, az állammal való kapcsolatba és a professzióval való kapcsolatba (Swaan 1988, 232) a professzionalizációnak két oldalát különböztetem meg és vizsgálom a dolgozatban. E kettő a szakma professzionális státusza és a professzionalizmus.

A szakma professzionális státusza a szakmáról folyó társadalmi közdiszkurzus eredménye. Ez a közdiszkurzus elsődlegesen a szakma társadalmi funkciójáról szól, és elsősorban a szakma és – a társadalom képviselőjeként fellépő – állam között zajlik. Ebben a folyamatban

az állam a jelentkező társadalmi zavarokat definiálja, és ennek a definíciónak a részeként egy vagy több jóléti alrendszer érdekeltségi körébe sorolja. Jó példa erre a drog-probléma, mely egyszerre definiálódik egészségügyi, rendészeti, személyes szociális szolgáltatási, esetleg kulturális kérdésként. Annak megfelelően, hogy az állam a társadalmi zavart mennyire súlyos, mindenképpen kezelendő problémaként érzékeli, és a definícióban mekkora szerep jut az egyes alrendszereknek, ezek az alrendszerek forrásokhoz jutnak, melyek segítségével lehetővé válik tevékenységi körük kiszélesítése, ami az intézményrendszer expanziójában ölt testet. A másik oldalon az egyes szakmák ajánlatokat dolgoznak ki ugyanezen *társadalmi problémák kezelésére*, Swaan (1988) kifejezésével *orvoslására és kontroll alatt tartására*. Ez az ajánlat is többértű. Magába foglalja

- a társadalmi folyamatok vizsgálatából származó és a problémák orvoslásához és kontroll alatt tartásához nélkülözhetetlennek tekintett, a gyakorlatot megalapozó tudást, azaz a *tudástermelést*, a tudás közlésére létrejött fórumokat, azaz a szakmai nyilvánosságot (e nyilvánosság keretébe tartozik például a szaksajtó és a könyvkiadás),
- az e problémák orvoslásához és kontroll alatt tartásához nélkülözhetetlennek ítélt gyakorlati *kompetencia* meghatározását, továbbá a kompetencia elsajátítási módjait (graduális és nem graduális képzések), a kompetencia elsajátítását lehetővé tevő és az azt bizonyító jogosítványok kiadására szolgáló intézményeket (iskolák és szakmai grémiumok),
- a *szakmai hierarchiát*, melyben kitüntetett szerepe van a szakmai elitnek, ugyanis a szakmai elit feladata, hogy – a szociális intézmények menedzsereként, oktatóként, kutatóként, az államigazgatási döntések előkészítőjeként, megformálójaként, végrehajtójaként és értékelőjeként – aktív részt vállaljon a szakma működési feltételeit formáló politika alakításában.
- Mindehhez társul a szakma ajánlatát érvényesíteni hivatott *szakmapolitika*, mely a szakmai egyesületekben ölt intézményes formát. A szakmapolitika hivatott arra, hogy egyrészt azon keresztül a szakma kontrollálja a saját működési területét körülhatároló és befolyásoló politikai döntéseket, a szociális munka szempontjából elsődlegesen a szociálpolitikai döntéshozatalt; másrészt szabályozza a szakma belső működését. A szakmapolitikai szervezetek kapcsolódnak a professzió nemzetközi fórumaihoz is. Ennek – az utóbbi időkben a globalizáció térnyerésével növekvő – szerepe van mind a szakmát érintő tudás átvételében, mind az érdekérvényesítési esélyek javításában.

A *professzionizmus* a szakmai tevékenység szerveződését jelenti. Ennek vizsgálatához Sandra Jones és Richard Joss A professzionizmus modelljei c. tanulmányát (1995) veszem alapul. E tanulmányban a szerzők három modellt hasonlítanak össze. A szociális munka preprofesszionális modellje, melyet a szerzőpáros "*mesterség-modellnek*" nevez, alapvetően ateoretikus, a gyakorlatban a munkahelyzetekben létrejövő tapasztalatokra alapoz, a tevékenységbe belépőt a mester melletti tanulás módszerével avatja be a fortélyokba. A második modell, mellyel a szociális munka huszadik századi története során egyikévé vált a modern értelemben vett hivatásoknak, a "*technikai-szakértői*" *professzionális modell*. Ez a szociális munkát tudományos eredményekkel megalapozott tevékenységnek mutatja, melyet a kutatások eredményeként létrejött elméleteken alapuló technikákkal dolgozó szakemberek végeznek. A szakma száz éves története a tudományosság kidolgozásának története. Amikor manapság megkérdőjeleződik a szociális munka professzionális státusza, ez alapvetően összefügg a professziókkal szemben általában megnyilvánuló gyanakvással. Erre a gyanakvásra jelent választ a professzionizmus harmadik, *reflektív* modellje, mely az ezoterikus elméletek helyett a tudásnak a gyakorlaton belüli és azon kívüli reflexió során történő felépítését hangsúlyozza, a gyakorlati kompetencia lényegként pedig az egyedi, bizonytalan, bonyolult és gyakran értékdilemmákat rejtő helyzetek szakavatott kezelését jelöli meg. A jelenben ez utóbbi modell kapcsolódik össze a szociális munka radikális politikai értékmeghatározásával – az oppressziót elutasító gyakorlati modellel –, mely az állampolgárok jogait állítja a középpontba, és a szociális munkások feladatává teszi, hogy a szociális szolgálatok felhasználóit képessé tegyék saját környezetük érdekeiknek megfelelő formálására. Azt gondolom, hogy a reflektív professzionizmus modell és az oppressziót elutasító praxismodell összekapcsolódása a jelenben a szociális munka teljesen új megközelítését alakítja ki, ezt nevezem majd Nigel Parton és Patrick O'Byrne legutóbbi könyve (2000) nyomán „konstruktív szociális munkának”.

A professzionizmus vizsgálatához a Sandra Jones és Richard Joss (1995) tanulmányában található változókat használok fel. Ezek: a szakember képe saját magáról, az elméleti orientáció, a tudásalap, a praxiselmélet, az értékalap, a kliens és szakember viszonyának jellemzői, a szakmai fejlődés lehetséges formáiról alkotott elképzelés.

A professzionális státusz összetevőinek vizsgálata lehetővé teszi annak megállapítását, hogy a professzionizáció jelenlegi szakaszában mekkora az esélye egy adott társadalomban létező szociális szakmának arra, hogy kontrollálja a saját működési területét, és mennyire képes beleszólni a tevékenységi területét befolyásoló politikai döntésekbe; a professzionizmus vizsgálata feltárhatja a tevékenységben megnyilvánuló üzenetet arról,

hogy milyennek kellene lennie annak a társadalomnak, amely a szociális munkások tevékenységének eredményeképpen kialakul. Ugyanis minden szakmai tevékenység mögött létezik egy ilyesfajta kép, akár tudatos az, akár nem. Egyetértek Domszky Andrással, aki egy beszélgetésben azt mondta: minden cselekvés konstituálja a rendszert. Ha nem vagyunk is felelőssé tehetőek a rendszerért, mert azt társadalmi folyamatok alakítják, felelősek vagyunk annak átgondolásáért, hogy milyen szakmai gyakorlat milyen rendszert konstituál. A szakmai gyakorlat során a kínálkozó cselekvési lehetőségek közül választhatjuk a jobbat, az explicit céljainknak jobban megfelelőt. A gyakorlat mögött rejlő társadalomkép viszont meghatározza azt a felfogást, amit a szociális munka mibenlétéről kialakítunk. Ez a felfogás is többféle lehet, ahogy a következő alfejezetben majd kifejtem.

A jóléti államok viszonyai között a jóléti professziók – miközben az állam és polgárai közötti kapcsolat médiumává váltak – sajátos változásokon mentek keresztül. Ilyenek:

- A modern értelemben vett professziók hagyományos szerepéhez hozzáadódott egyrészt az intézményrendszer, másrészt az ezek keretén belüli technikai apparátusok működtetése (Pokol 1991, 104). Ez háttérbe szorította a gyakorlat nagy területein a hagyományos tudást. A jelenséget ma menedzserizmusnak nevezik. A jóléti szolgálatok az utóbbi időkben célpontjaivá váltak a minőségbiztosítási törekvéseknek is, ami tovább erodálta a hagyományos szakértelem uralkodó helyzetét, és előtérbe állította a technikai, menedzseri professzionalizmust, mely egyfajta továbbfejlesztése a racionalitásban gyökerező “technikai-szakértői” professzionális modellnek (Jones – Joss 1995).
- A professziók kompetenciakörébe került olyan problémák kezelése, amelyek hagyományosan nem tartoztak oda, így az orvoslás esetében az életbiztosításhoz, a munkaalkalmassághoz, az igazságügyi orvos-szakértői tevékenységhez kötődő gyakorlat, a szociális munka vonatkozásában pedig megjelentek olyan tevékenységek, amelyek nem a szakma klasszikus funkciójához – a kirekesztettek integrációjának elősegítéséhez – kapcsolódnak, hanem a jól integrálódó állampolgárok különböző életproblémáinak megoldásában nyújtanak segítséget. Ilyenek például a termelő szervezetek keretében létrejött, a személyzet jólétének emeléséhez hozzájáruló és a szervezetfejlesztést segítő szolgáltatások, a bíróságokon működő mediációs szolgálatok, a rekreációs, életkészségeket fejlesztő és személyiségfejlődést segítő csoportos foglalkozások, és így tovább.
- A professzionalizáció mellett sajátos deprofesszionalizációs folyamat is zajlik, hiszen a nagyfokú technicizáltság miatt a gyakorlati területek egy részén háttérbe szorulnak

a hagyományos szakmai készségek, csökken a professzionális diszkrecionalitás területe. Ezt a veszélyhelyzetek kezelésével (risk management) kapcsolatban megfigyelhetjük manapság az orvoslás, a gyermekvédelem, a mentál-egészségügy és az idősgondozás területén, ahol a kockázatok elkerülése érdekében szigorúan előírt protokollok teljesítését várják el a szakemberektől. Ez nemcsak a diszkrecionalitás területét csökkenti, hanem a klienssel a bizalmon alapuló kapcsolat felépítésének lehetőségét is.

- A nagyfokú specializáció ellenhatásaként a szolgáltatások piacán megjelennek paraprofesszionális (a szakmai testületbe be nem fogadott) praktizálók, akik hagyományosan a professzió kompetenciakörébe tartozó szolgáltatásokat ajánlanak (ilyenek a szociális munka klasszikus területein az önszorgató csoportok). Ezek a szolgáltatók a specializáltság miatt fragmentálódott, problémaközpontú szakmai tevékenységgel szemben holisztikus, kliensközpontú problémafelfogást és -kezelést ajánlanak.

Mindezekhez a problémákhoz a professzióknak valamilyen módon viszonyulniuk kell. Annál is inkább, mert ezek a változások kiélezték a szakmai gyakorlaton belüli ellentmondásokat. A szociális munka vonatkozásában ezek az ellentmondások egyként érintik a professzionalizmus központi alkotóelemeit: a szakember képét saját magáról, az elméleti orientációt, a tudásalapot, a praxiselméletet, az értékalapot, a kliens és szakember viszonyának jellemzőit, a szakmai fejlődés lehetséges formáiról alkotott elképzeléseket (Jones – Joss 1995). Olyan dilemmákban jelennek meg ezek a szakma önreflexióiban, mint a beavatkozási és értékelő dilemma (Hegyesi – Kozma 2002), a gondozás vs. kontroll, a paternalizmus vs. önrendelkezés

(Ferge Zsuzsa [1994] megfogalmazásában ez a szabadság vs. biztonság dilemma), a kollektivitás vs. individualitás dilemma, a hivatás jellegére vonatkozó kérdés, hogy ugyanis inkább tudomány, vagy művészet, és így tovább. Az ezredfordulón a szociális munka új professzionális modelljét – a professzió társadalmi státuszát megváltoztató folyamatokon és a társadalmi változásokat értelmező társadalomtudományi eredményeken kívül, és azokkal összefüggésben – az ezekre a dilemmákra adott válaszok alakítják ki.

A szociális munka

A szociális munka fogalmát általában a nélkül használjuk a mindennapi beszélgetésekben, hogy meghatároznánk, mit is értünk alatta, pedig a kifejezés cseppet sem egyértelmű. A szakirodalom alapján a kifejezés következő jelentéseit különíthetjük el: társadalmi mozgalom, mely a társadalmi kirekesztés ellen, az állampolgárok szociális jogainak érvényesüléséért szerveződik; szakmai illetve egyetemi diszciplína, melyet szociális munkának neveznek; a szakmai tevékenységeknek bizonyos közös jellemzőkkel bíró csoportja; a társadalmi gyakorlat területe, mely segítséget nyújt veszélyeztetett csoportoknak és szociális problémákat old meg; az adminisztráció egy területe, mely a jóléti vagy oktatási adminisztráció széles területének fennhatósága alá tartozik; a szociális intervenció elveinek normatív együttese; vagy olyan szakmák csoportja, amelyek hasonló feladatokban tevékenykednek, továbbá azonos értékrenddel és tudásalappal rendelkeznek. Hogy mindezeket hogyan hívják, az vita tárgya a nemzetközi irodalomban is. Ehhez hozzájárulnak a szociális foglalkozások és képzési rendszerek eltérései és az elnevezésbeli különbségek. Nagyjából ugyanazt a szakmai tevékenységet végzik a szociális munkások, a szociálpedagógusok, a szociális nevelők és az animátorok Európa különböző országaiban, bár ezek közül egyesek inkább kötődnek a széles értelemben vett – általános – szociális munka speciális terepeihez (például a szociális nevelők az otthont nyújtó gondoskodáshoz). Az Amerikai Egyesült Államokban és az európai országok jó részében a szoros értelemben vett szociális terület (a jóléti szolgáltatásoknak az egészségügy és az oktatás mellett harmadik csoportja) működtetéséért felelős szakma összefoglaló megnevezésére a szociális munka kifejezés szolgál, és ebben az egy kifejezésben foglalják össze azt a széles területet, amibe beletartozik az összes – máshol külön szakmaként szereplő – szociális szaktevékenység. Brit kollégáinknál (nem súlyos viták nélkül) a szociális gondoskodás (social care) kifejezés látszik felváltani a szociális munka kifejezést, miközben ez utóbbit fenntartják a felsőfokú képzettséggel rendelkező szociális szakembereknek. Magyarországon háromféle szociális szakma létezik, miközben jelentős szakfeladatokat ellátó körök nem tekintik magukat szociális szakembernek (például az államigazgatás szociális területén dolgozók egy része),

bár az utóbbi időkben egyre világosabb, hogy a szociális területen a szociális szakma a vezető professzió. A nemzetközi szervezetek a szociális munka kifejezéshez ragaszkodnak. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (lásd: UN, 1951; 1959) és az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága többször is foglalkozott a szociális munkával, 1995-ben például az utóbbi a következő meghatározást adta: „A szociális munka specifikus professzionális tevékenység, melynek célja az egyének, családok, csoportok és közösségek valamint az életük kereteit jelentő társadalmi környezet közötti jobb kölcsönös megfelelés elősegítése, és az egyének önbecsülésének valamint önmagukért viselt felelősségének fejlesztése a személyes lehetőségek, a személyközi kapcsolatok és a közösség által biztosított erőforrások felhasználásával.” 2001-ben ugyanez a testület a következőket mondja a szociális munkáról: „...a szociális munka az egyének, csoportok és közösségek szociális jólétét szolgálja, elősegíti a társadalmi kohéziót a változások idején, partneri viszonyban a szolgáltatások felhasználóival, a közösségekkel és más hivatások képviselőivel támogatja és védi a közösség veszélyeztetett tagjait. A személyes szerencsétlenség vagy a változás bizonyos embereket képtelenné tesz arra, hogy gondoskodjanak önmagukról. Vannak olyanok, akiknek szükségük van a gondoskodásra, támogatásra és védelemre. A szociális munkások ezekre a szükségletekre válaszolnak: alapvetően hozzájárulnak a társadalmi kohézió erősítéséhez, mind a megelőző munkán keresztül, mind pedig a szociális problémákra adott válaszuk által. A szociális munka ezért befektetés a jövő Európájának jólétébe.” (ET 2001, magyarul 2002.)

Mindezek alapján itt most eltekintek a hazai – és külföldi – szociális szakmá(k)ban létező sokféleségtől, egységes szociális hivatásban gondolkodom, és az egységesnek tekintett professziót nevezem szociális munkának. A fogalom tartalmába besorolom mindazokat a meghatározásokat, amelyeket a fejezet elején listáztam. Mozgalomnak is tekintem a szociális munkát, kiindulva abból a meghatározásból, melyet az International Federation of Social Workers 2000. évi közgyűlésén dolgozott ki.

“A professzionális szociális munka elősegíti a társadalmi változást, a problémamegoldást az emberi viszonyokban, a hatalomtól megfosztottak hatalomhoz jutását (empowerment), valamint az emberek felszabadítását a nagyobb jóllét elérése érdekében. Az emberi viselkedésről és a társadalmi rendszerekről szóló elméletek felhasználásával a szociális munka azokon a pontokon avatkozik be, ahol *az emberek és környezetük kölcsönhatásba lépnek egymással. Az emberi jogok és a szociális igazságosság elvei alapvetőek a szociális munka számára.*” (Kiemelés az eredetiben, IFSW 2000.)

A tanulmány elemzéseiből reményeim szerint ki fog derülni, hogy ennek a mozgalmi funkciónak manapság kitüntetett jelentősége van a szociális munkás szakma fejlődése, releváns társadalmi szerepének fenntartása szempontjából.

A szociális munka minéműségének strukturális elemzését, mely azt írja le, hogy mi mindent szoktak szociális munkaként megnevezni, kiegészítik a dolgozat történeti elemzései. Ezek eredményeként tekintem a társadalmi integráció szolgálatát a szociális munka központi magjának. Ez a meghatározás nincs ellentétben a szociális munka korábbi funkció-meghatározásaival, azokkal például, melyek a megfelelő társadalmi funkcionálást állítják a középpontba (Bartlett 1970, 116, NASW 1973, 3-4), és a szociális munka feladatának az egyének, csoportok és közösségek társadalmi funkcióképességének javítását, a csökkent funkcióképesség helyreállítását, a funkcióképesség feltételeinek (források) előteremtését és a társadalmi funkciózavar megelőzését tekintik. De ugyanígy összhangban van ez a meghatározás azokkal a szakma-meghatározási kísérletekkel, melyek a funkciózavart az egyének, csoportok, közösségek és a társadalom közötti interakció problémáiból eredeztetik (Compton – Galaway 1984, Germain – Gitterman 1987; Pincus – Minahan 1973). Mint ahogy nincs ellentétben az ET és az IFSW fent idézett meghatározásával sem, de mégis újnak tekinthető. Ezzel a meghatározással azt a szoros kapcsolatot kívánom kiemelni, ami a szociális munka és a szociálpolitika között van. A szociális munkát a szociálpolitika felől közelítve ez utóbbi gyakorlati területeként jelölöm meg, és a történeti elemzések célja, hogy bemutassák, miképp vált azzá.

Ha általánosságban tekintjük át azt a folyamatot, ami e tanulmány lapjain majd konkrétan fog megjelenni, akkor azt tapasztaljuk, hogy a jóléti államokban a szociális munka – a személyes szociális szolgáltatások működtetéséért elsősorban felelős professzióként – a szegénység kezelésére, illetve a más jóléti rendszerek érdekeltségi körében definiált problémák szociális vonatkozásainak orvoslására és kontroll alatt tartására alakult modern értelemben vett professzióvá. Az állami szociálpolitika gyakorlati területeként a szociális munka arról szól, hogy az adott társadalom miképp viszonyul azokhoz, akik valamilyen okból hátrányos helyzetbe kerültek, nem állnak rendelkezésükre vagy nem tudják használni azokat a forrásokat, melyek a többség számára a társadalmi integráció eszközei. A szociális munka társadalmi missziójának tehát van egy stabil magja, az, hogy olyan szakma, amely a társadalom perifériára szorult vagy ilyen szempontból veszélyeztetett tagjaival foglalkozik, és elsődleges feladata a társadalmi integráció elősegítése azon egyének, csoportok és közösségek vonatkozásában, melyek nem képesek hasznosítani a társadalom többsége számára elérhető integrációs intézményeket és forrásokat. A szociális munka tehát egyszerre megnevezése egy sajátos tevékenységnek, mely sajátos társadalmi problémákra

vonatkozik, sajátos intézményrendszeren belül történik, sajátos kompetenciát feltételez, és amelynek disztinktív sajátossága az egyének, családok, csoportok és közösségek, valamint környezetük közötti kölcsönhatásra tett hangsúly, mely kölcsönhatásra vonatkozik – a szociális munka fogalmába szintén beletartozó – intervenciós repertoár, amivel a szakma gyakorlói a társadalmi problémák egy sajátos, szociális problémának minősített csoportját igyekeznek orvosolni és kontroll alatt tartani. A szociális munka fogalmába ugyanakkor besorolom a szociális problémák megoldására létrejött adminisztratív apparátus működtetését is. A fogalomból értelemszerűen kimarad minden olyan tevékenység, melyet a szociális munka kitüntetett terepén más szakmák képviselői – orvosok, jogászok, ápolók, tanárok, gyógypedagógusok stb. – végeznek. Beletartoznak viszont mindazok a tevékenységek, melyeknek célja a más társadalmi területeken – például a termelő szervezetekben, az oktatás, az egészség- és igazságügy területén – megoldandó problémák szociális vonatkozásainak orvoslása és kontroll alatt tartása.

A *társadalmi integráció* és exklúzió meghatározásait összegző elemzésében Ferge Zsuzsa (2000, 117–123) megkülönbözteti a rendszerintegrációt és a társadalmi integrációt. A rendszer akkor működik integráltan, ha nem túl sok zavarral működnek az alapvető intézmények és mechanizmusok, mint a piac, a közigazgatás vagy a nyilvánosság. „Ezek fő erőforrásai, amelyek köré a rendszert strukturáló viszonyok szerveződnek, a hatalom, a pénz és a tudás/információ” (Ferge 2000, 120). Ez azonban még önmagában csak azt jelenti, hogy a rendszer formális értelemben működik, de nem biztos, hogy élhető is. Ehhez szükséges, hogy a társadalmat alkotó emberek együvé tartozónak érezzék magukat. Az együttéléshez a modern demokratikus társadalmakban a közvélekedés által igazságosnak tartott jogrend és a jogoknak (civil, politikai és szociális jogok, lásd Marshall 1991) olyan szövedéke kell, mely a teljes jogú állampolgáriságot biztosítja. Az írott jogokhoz társulnak a „civilizált” együttélés széles körben elfogadott normái, melyeknek érvényesülésében a társadalom tagjai bíznak. A társadalmi integráció a „habermasi” életvilág része, tehát mindenütt jelen van. Dezintegrációról akkor beszélünk, amikor az alapvető intézmények és mechanizmusok túl sok hibával dogoznak. Kirekesztésről pedig akkor, ha a társadalom tagjainak nagy csoportjai kívül rekednek a teljes állampolgáriság körén, nem jutnak hozzá azokhoz a lehetőségekhez és forrásokhoz, melyek elérhetővé tennék számukra a társadalom tagjai által elfogadott életminőség elérését és a demokratikus folyamatokban való részvételt.

A társadalmi integráció értelmezésében Robert Castel (1993) az integráció és a kirekesztés folyamatszerűségét hangsúlyozza. A „társadalmi hovatartozás” három dimenzióját határozza meg: a munkát, a kapcsolati hálót (közösségi beágyazottságot), és ezzel szoros

összefüggésben a kultúrát. A társadalmi integráció szempontjából három zónát különböztet meg: az integrációs zónát, amelyben az egyéneknek, csoportoknak és közösségeknek mind közösségi kapcsolataik, mind a munka szervezetében elfoglalt helyük biztos; a sebezhetőségi zónát, melybe azok tartoznak, akik a beilleszkedésnek egyik vagy mindkét tengelyén bizonytalan helyzetben vannak; illetve a kiilleszkedési zónát, melybe azok tartoznak, akik munkanélküliek és kapcsolat nélküliek is egyben. Castel meghatározásából kiindulva a szociális munkások gyakorlati tevékenységében a fenti három dimenzióban fogalmazódnak meg a célok. A szociális munkások feladata, hogy a kiilleszkedés kontinuumának valamely pontjára jutottakat vagy ilyen szempontból veszélyeztetetteket segítsék biztonsági rendszereik megerősítésében, valamiféle

„kielégítő egyensúlyi állapot” elérésében. Ebből a szempontból a szociális munkások a két utóbbi zónában tevékenykednek, és – ahogy a történeti elemzésekből reményeink szerint ki fog derülni – erősen függ az adott szociálpolitikai rezsim sajátosságaitól, hogy mely zónában jelöli ki a helyüket. Ennek alapján a szakma integráltsági fokáról is beszélhetünk. A szakma integráltsági fokát az határozza meg, hogy mely területet tekintik a szakma tevékenységi területének. Minél közelebbi ez a tér az integrációs zónához, a szakma annál integráltabb a társadalom egészébe. És fordítva, minél közelebb van a szakma tevékenységi terének határa a kiilleszkedési zónához, a szakma helyzete annál marginálisabb, és annál inkább sújtja a szakma képviselőit is a klienseket érintő diszkrimináció, és annál inkább rájuk vetül a kliensek stigmatizáltsága. A különböző szociálpolitikai rezsim viszonyai között élő szakmáknak a felkészültségi előírásokban, a foglalkoztatás biztonságában, a javadalmazásban és a presztízsből meg nyilvánuló különbségei ezt jól mutatják.

A jóléti államokban a személyes szociális szolgáltatások – amennyiben növekvő mértékben nyújtanak szolgáltatásokat a középosztálybeli klientúrának is – egyfajta kapuőr szerepét töltik be az integrációs zóna határán. A dolgozat elemzései bizonyítani fogják, hogy minél inkább képes a szociális szakma azonosulni ezzel a szereppel, illetve központi jelentőségűvé válni ebben a kapuőri szerepben, és/vagy minél inkább képes saját gyakorlatának határait kitágítani, és a beilleszkedett népesség számára preventív és rehabilitatív szolgáltatásokat nyújtani, annál nagyobb lehetősége van a szakmai státuszának javítására, erősítésére. És fordítva: minél erősebb a szakma professzionális státusza, annál inkább képesek lesznek a professzió képviselői kitágítani kompetenciakörüket a beilleszkedett állampolgárok számára nyújtott szolgáltatásokkal.

A szociális munkának *különböző felfogásai* alakultak ki az elmúlt száz éves története folyamán, és ezek választ jelentenek arra a helyzetre, hogy a szociális munka a jóléti professziók egyikeként az állam és állampolgár viszonyának közvetítőjévé vált. Ez a válasz tükröződik azokban a korábbi megállapításokban, melyek három fő funkciót kapcsoltak a professzióhoz. Ezek a *terápiás, a fenntartó és az emancipatorikus funkció* (Dominelli 1997).

- A *terápiás funkció* teljesítése során a szakember abból indul ki, hogy a szolgáltatás felhasználója által tapasztalt szociális problémák kialakulásában elsődlegesen maga a kliens működött közre, a változtatási erőfeszítések ezért elsődlegesen rá irányulnak. A szociális munkás e felfogás alapján tevékenységét politikamentesnek, a politikai téren kívülinek és a személyes szférában zajlónak tekinti. Ha a tevékenység mégis közvetít politikai szempontból releváns mondanivalót, akkor az alapvetően konzervatív, a státus quo szempontjából támogató tartalmú, ezt azonban a segítő folyamat során nem

tematizálják. A funkció teljesítéséhez kapcsolódó professzionalizmus-modell a technikai-szakértői, hiszen a gyakorlati problémák (empirista) elméleti és technikai kérdésként jelennek meg. Az értékvonatkozásokat, melyek a gyakorlati problémákat szélesebb társadalmi összefüggéseikhez kötnék, a tudást érintő kérdésektől szigorúan elválasztják. Így tekinthetik az elméleti és technikai kérdéseket értékmentesnek, illetve racionálisnak. A tudásalap tekintetében a pszichológiai elméleteknek és terápiás/tanácsadási technikáknak lesz központi jelentősége az e funkció alapján dolgozó szociális munkások számára. Ez azt is jelenti, hogy kerülni fogják azokat a gyakorlati területeket, melyeken a klientúra „nem alkalmas” az ilyesféle munkára.

- A *fenntartó funkció* teljesítése során a szakember abból indul ki, hogy a társadalmi harmóniát kell szolgálnia, melyhez viszonyítva a mindennapi munkában tapasztalt szociális problémák veszélyt hordoznak a társadalom egésze szempontjából. Ezért feladata elsődlegesen e problémák kontrollálása és a társadalom számára veszélyes következmények elhárítása. A szociális munkás tevékenységét ebben a megközelítésben nem tekintik eleve politikamentesnek, bár elképzelhető, hogy a politikai jelentőséget nem tematizálják. A szociális munka e felfogás alapján „belesimul” az adott rendszer kereteibe, elfogadja az állam által kínált eszközszerepet. Ennek az önértelmezésnek az alapján a szociális munkás számára az állam és állampolgár közötti konfliktus esetén a viszonyítási pontot az állam elvárásai jelentik. A professzionalizmus-modellek közül ehhez a felfogáshoz is a technikai-szakértői modell áll közelebb, de a minőségbiztosítás („az eszköz finomítása”) igénye miatt felhasználhatják a professzionalizmus újabb mintáit is, amennyiben azok nincsenek ellentétben a vállalt funkcióval. A gyakorlati terület ez esetben lényegesen szélesebb, mint a terápiás funkció elsődlegességét valló szociális munkások esetében, mivel éppúgy tarthatják központi jelentőségűnek a társadalmi változás, mint az individuális változás elősegítését. A gyakorlati területbe a preventív és rehabilitatív szolgálatok is beletartoznak, ami a módszertani repertoárt is szélesebbé teszi az előző funkcióhoz kötődőnél. Az értékrendet nem tekintik okvetlenül külön kezelendőnek a tudással kapcsolatos kérdésektől, ezért ennek a funkciónak a teljesítése során lehetséges a morális alapállás (például a karitás) hangsúlyozása. A tudásalap nagyon széles, és nincsenek kitüntetett tudásterületek.
- Az *emancipatorikus funkció* teljesítése során a szakember abból indul ki, hogy a szolgáltatás felhasználói körében tapasztalható problémák a társadalom hatalmi egyenlőtlenségeiből fakadnak, ugyanis a strukturális viszonyok a társadalom bizonyos csoportjai számára nem teszik lehetővé saját érdekeik hatékony megformálását és érvényesítését. Ezért a szakember feladata, hogy ezt a hatalmi egyenlőtlenséget

igyekezzon munkája során a szolgáltatás felhasználóival és főleg csoportjaikkal és közösségeikkel együtt csökkenteni, elősegíteni a társadalmi kirekesztettség megszüntetését. A szociális munkás munkája során feladatának tekinti a közvetítést az állam és polgárai között. Másrészt feltételezi, hogy konfliktus van közöttük, melynek tétje az állampolgárok jogainak érvényesülése, és ezt tekinti munkája fókuszának. A gyakorlat lényege ez esetben a folyamatos társadalom- és szakmai kritika, valamint a társadalmi változás elősegítése, ami lehetővé teszi, hogy ebben a felfogásban erős kutatási potenciál jellemezze a szociális munkát. E funkció teljesítése közben a szociális munkások előnyben részesítik a csoportos és közösségi munkaformákat, a szolgáltatásokat is igyekeznek a felhasználók életterében megszervezni. Emiatt a hagyományos technikai-szakértői modell elemeit csak kritikával fogadják el, és a professzionalizmus új mintái után kutatnak, amelyek a – felfogás erősségét jelentő – reflexiót állítják a szakmai gyakorlat középpontjába. Az e felfogásban végzett munkában központi jelentőségűnek tekintik a társadalom makro- és mikrotörténezeit értelmező elméleteket, elsődlegesen a szociológiát, de nagy hangsúlyt tesznek a jogi és közgazdaságtani ismeretekre is. A pszichológiai elméleteknek annyiban adnak súlyt a tudásalapban, amennyiben fontosnak tartják a kapcsolati jelenségek értelmezésében, de a mentálhigiénés munkát nem tekintik a szociális munkások központi feladatának. Az értékrend kérdéseit nem tartják a tudástól külön kezelendőnek, sőt az értékvonatkozások a gyakorlat és a kutatás középpontjában állnak. A technikákat is a vezérlő értékrend mentén vizsgálják.

A három professzió-felfogás mindegyike megtalálható bármely szociális munkás szakmában, de a feltételek különbözősége miatt általában valamelyik prioritást élvez, ahogy a dolgozat elemzéseiből látni fogjuk. A professzionalizmus mintái és a szakma önértelmezésének lehetőségei olyan egymással összefüggő készletek, amelyek közül – éppúgy, mint elődeinknek és kortárs kollégáinknak – nekünk is választanunk kell, amikor oktatóként, gyakorló szakemberként, szolgáltatásfejlesztőként, a szakmapolitika formálójaként belépünk arra a területre, amelyet világszerte szociális munkának neveznek.

Felhasznált irodalom

Allport, Gordon W. (1977): Az előítélet. Gondolat Kiadó., Budapest.

Arendt, Hannah (1999): Eichmann Jeruzsálemben. Osiris, Budapest.

Aronson, Elliot (1978): A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Bailey, Roy – Brake, Mike [szerk.] (1975): Radical Social Work. Edward Arnold, London.

Baldwin, Peter (1990): The Politics of Social Solidarity. Class Bases of Welfare State, 1875–1975. Cambridge University Press, Cambridge.

Bartlett, Harriett M (1970): The Common Base of Social Work Practice. NASW, New York.

Berend T. Iván (1995): Átalakulás a világ gazdaság periferiáin. Esély, 1995, 5. sz., 24–41. o.

Bixby, Ann Kallmann (1996): Public Social Welfare Expenditures. In: Edwards és mts. [szerk.]: Encyclopedia of Social Work. NASW, Maryland, 1992-1997. o.

Bombyk, Marti (1996): Progressive Social Work. In: Edwards és mts. [szerk.]: Encyclopedia of Social Work. NASW, Maryland, 1933–1942. o.

Bourdieu, Pierre (1998): A neoliberalizmus lényege. Esély, 1998, 6. sz., 3–8. o.

Briggs, Asa (1991): A jóléti állam történeti perspektívában. In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin [szerk.]: A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 223–238. o.

Buda Béla (1994): Szociális munka az egészségügyben. In: Csató Zsuzsa [szerk.]: Szociális munka és egészségügy. Találkozási pontok. Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete, Budapest, 9–16. o.

Castel, Robert (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig - a "kiilleszkedés" pokoljárása. Esély, 1993, 3. sz., 3–23. o.

Castel, Robert (1998): A szociális kérdés alakváltozásai. A Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára, Kávé Kiadó, Budapest.

Cloward, Richard A. – Piven, Frances Fox (1991): A szakbürokráciák – a juttatási rendszerek mint befolyásrendszerek. In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin [szerk.]: A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 166–182. o.

Compton, Beulah Roberts – Galaway, Burt (1994): Az elméleti tudás a szociális munka gyakorlatában.. In: Hegyesi Gábor - Talyigás Katalin [szerk.]: A szociális munka elmélete és gyakorlata, 1. kötet, Általános szociális munka. Semmelweis Kiadó, 117–137. o.

- Cseri Péter (2000): A nonprofit szektor jóléti szolgáltatásainak minőségügyi kérdése öt európai országban. (Svédország, Nagy-Britannia, Hollandia, Németország, Olaszország). In: Hegyesi Gábor és Talyigás Katalin [szerk.]: Szakmai szttenderdek a humán szolgáltatások területén. Zárókötet és országtanulmányok. Nonprofit Humán Szolgáltatók Országos Szövetsége, Budapest.
- Dominelli, Lena (1997): Sociology for Social Work. Macmillan Press Ltd., London.
- Esping-Andersen, Gösta (1994): After the Golden Age: The Future of the Welfare State in the New Global Order. Occasional Paper No.7. World Summit for Social Development. United Nations Research Institute for Social Development. www.unrisd.org.
- Esping-Andersen, Gösta (1991): Mi a jóléti állam? In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin [szerk.]: A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 116–134. o.
- Európa Tanács (2001): Az Európa Tanács ajánlása a szociális munkásokról. Háló, 2002. január, 11–13. o.
- Ferge Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. A Szociális Szakképzés Könyvtára. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest.
- Fromm, Erich (1993): Menekülés a szabadság elől. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Frumkin, Michael – Lloyd, Gary A. (1996): Social Work Education. In: Edwards és mts. [szerk.]: Encyclopedia of Social Work. NASW, Maryland, 2238–2247. o.
- Gans, Herbert J. (1992): Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? Esély, 1992, 3. sz., 3–17.o.
- Germain, Carel B. – Gitterman, Alex (1987): The Life Model Approach to Social Work Practice Revisited. In: Francis J. Turner [szerk.]: Social Work Treatment. Interlocking Approaches. The Free Press, New York, 618–644. o.
- Gibelman, Margaret (1996): Purchasing Social Services. In: Edwards és mts. [szerk.]: Encyclopedia of Social Work. NASW, Maryland, 1996, 1998–2007. o.
- Giddens, Anthony (1991): Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Polity Press, Cambridge, UK.
- Glennerster, Howard (1991): Ár ellen: a szociálpolitika kilátásai. In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin [szerk.]: A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 98–115. o.

- Goffmann, Erwing (1981): A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Gondolat, Budapest.
- Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-Francois – Rorty, Richard (1993): A posztmodern állapot. Századvég Kiadó, Budapest.
- Hobsbawm, Eric (1998): Szélsőségek kora. Pannonica, Budapest.
- Hopps, June Gary – Morris, Robert (2000) [szerk.]: Social Work at the Millenium. Critical Reflectionson the Future of the Profession. The Free Press, New York.
- Illich, Ivan (1977): Disabling Professionals. Marian Boyars, London.
- International Federation of Social Workers – IFSW (2000): A szociális munka új definíciója. Háló, 2000, november, 4–5. o.
- Johnson, Norman (1996): A konzervatív szociálpolitika céljai. In: Bujalos István – Nyilas Mihály [szerk.]: Az új jobboldal és a jóléti állam. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 283–312. o.
- Jones, Sandra – Joss, Richard (1995): Models of Professionalism. In: Yelloly, Margaret - Henkel, Mary [szerk.]: Learning and Teaching in Social Work. Towards Reflective Practice. Jessica Kingsley Publishers, London and Bristol, Pennsylvania, 15–33. o.
- Jordan, Bill (1984): Invitation to Social Work. Oxford, Martin Robertson. [Magyarul: 1992a: Esély, 1992. 3. sz, 120–129. o.; 1992b: Esély, 1992. 4. sz., 107–120.o.; 1992c: Esély, 1992. 6. sz., 61–71.o.; 1993a: Esély, 1993. 2. sz., 68–87.o.; 1993b: Esély, 1993. 4. sz., 74-92.o.; 1994: Esély, 1994. 1.sz., 64–76.o.]
- Jordan, Bill – Jordan, Charlie (2000): Social Work and the Third Way. Tough Love as Social Policy. Sage Publications, London.
- Kerezsi Klára (1996a): Gyermek, család, társadalom. In: Szilvási Léna [szerk.]: Gyermek – Család – Társadalom. Szociális munka gyermekes családokkal. A szociális szakképzés könyvtára. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 25–55. o.
- Kozma Judit (2001): Szociális diagnózis. Esély, 2001, 3. sz., 61–94. o.
- Lafore, Robert (1993): Az RMI – hármas kihívás. Esély, 1993, 3. sz., 24–49. o.

- Langan, Mary (1998): *Radical Social Work*. In: Adams, Robert – Dominelli, Lena – Payne, Malcolm [szerk.]: *Social Work – Themes, Issues and Critical Debates*. Macmillan, London, 207–217. o.
- Le Grand, Julien (1996): A jóléti állam jövője. In: Bujalos István – Nyilas Mihály [szerk.]: *Az új jobboldal és a jóléti állam*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 313–326. o.
- Lorenz, Walter (2001): *Social Work Responses to “New Labour” in Continental European Countries*. *British Journal of Social Work*, 31. évfolyam, 4.sz., 595–609. o.
- Lorenz, Walter (1994): *Social Work in a Changing Europe*. Routledge, London.
- Makara Péter (1994): Váltás a modern egészségügyi gondolkodásban. In: Csató Zsuzsa [szerk.]: *Szociális munka és egészségügy. Találkozási pontok*. Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete, Budapest, 42–57. o.
- Marshall, T. H. (1991): Az állampolgáriság fejlődése a 19. század végéig. In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin [szerk.]: *A jóléti állam*. Az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft. kiadványa, Budapest, 50–58. o.
- Martin, Hans-Peter – Schumann, Harald (1998): *A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia ellen*. Perfekt Kiadó, Budapest.
- Meinert, Roland – Pardeck, John T. – Kreuger, Larry (2000): *Social Work. Seeking Relevancy in the Twenty-First Century*. The Haworth Press, New York, London, Oxford.
- Mishra, Ramesh (1996): A jóléti állam a “válság” után. In: Bujalos István – Nyilas Mihály [szerk.]: *Az új jobboldal és a jóléti állam*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 257–282. o.
- Munday, Brian (1996): *Social Care in the Member States of the European Union. Contexts and Overview*. In: Munday, Brian – Ely, Peter [szerk.]: *Social Care in Europe*. Prentice Hall-Harvester Wheatsheaf, London, 21–66. o.
- Myles, John (1996): Hanyatlás vagy holtpon? In: Bujalos István – Nyilas Mihály [szerk.]: *Az új jobboldal és a jóléti állam*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 357–396. o.

NASW (1973): Standards for Social Service Manpower. Washington.

Nyilas Mihály (1995): Mi történt a svéd modellel? Esély, 1995, 6. sz., 63–83. o.

Offe, Claus (1991): A szociális állam és a foglalkoztatási válság: a biztosítás biztosításának problémái. In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin [szerk.]: A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 135-149.o.

Parton, Nigel – O’Byrne, Patrick (2000): Constructive Social Work. Towards a New Practice. Palgrave, Houndmills, Basingstoke – New York.

Pearson, Christopher (1996): Az átalakult jóléti államok: A szociáldemokrácia előtt álló kihívás. In: Bujalos István – Nyilas Mihály [szerk.]: Az új jobboldal és a jóléti állam. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 430–469. o.

Pincus, Allen – Minahan, Anne (1973): Social Work Practice: Model and Method. F. E. Peacock Publishers, Itasca, Ill.

Piven, Frances Fox – Cloward, Richard A. (1971): Regulating the Poor. Vintage Books, New York.

Pokol Béla (1991): A professzionális intézményrendszerek elmélete. A felsőoktatás nemzetközivé válásának vizsgálata. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.

Schön, Donald A. (1992): The Crisis of Professional Knowledge and the Pursuit of an Epistemology of Practice. Journal of Interprofessional Care, Vol. 6, No 1, 49–63. o.

Schön, Donald A. (1991): Educating the Reflective Practitioner. Jossey-Bass Publisher, San Francisco és Oxford.

Schwarz, Peter (1999): Britain's Blair and Germany's Schröder Present a Joint Programme: "The Third Way/Neue Mitte". World Socialist Web Site, www.wsws.org/articles/1999/jun1999/thrd-j17_prn.shtml.

Segelman, R. – Marsland, D. (1991): A bölcsőtől a sírig. In: Ferge Zsuzsa - Lévai Katalin [szerk.]: A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 150–165. o.

Sinfield, Adrian (1999): Társadalmi védelem kontra adótámogatás. Esély, 1. sz., 3–25. o.

Socialstyrelsen (1999): Social Services in Sweden. Needs – Interventions – Developments.
www.sos.se/fultext/0077-01810077-018.pdf

Swaan, Abram de (1988): In Care of the State: Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era. Polity Press/Oxford University Press, New York.

Tanner, Michael (2001): Clinton Wanted Social Security Privatized. Cato Institute,
www.cato.org/dailys/07-13-01.html.

Taylor-Gooby, Peter (1995a): A posztmodernizmus és a szociálpolitika: Nagy ugrás visszafelé? Esély, 2. sz., 3–20. o.

Taylor-Gooby, Peter (1995b): European Welfare Futures. The Views of Key Influentials in Six European Countries on Likely Developments in Social Policy. In: Taylor-Gooby, Peter – George, V. [szerk.]: European Welfare Policy – Squaring the Welfare Circle. Macmillan, London.

Tittmus, R. M. (1991a): A jólét társadalmi elosztása: reflexiók a méltányosság kereséséről. In: Ferge Zsuzsa - Lévai Katalin [szerk.]: A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 86–97. o.

Tittmus, R. M. (1991b): Szociálpolitika és gazdasági haladás. In: Ferge Zsuzsa - Lévai Katalin [szerk.]: A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 239–249. o.

United Nations (1951): Report of the Social Commission Economic and Social Council of Official Records. New York.

United Nations (1959): Training for Social Work. Third International Survey. United Nations Publications, No. 59, IV. l., New York.

Wallerstein, Immanuel (1996): A társadalomtudomány és a mai társadalom - a racionalitás eltűnő garanciái. Esély, 1996, 6. sz., 3–19. o.